

LIMBĂ ȘI GÂNDIRE

Prof. univ. dr. Claudiu Baciu,

Institutul de Filosofie și Psihologie „Constantin Rădulescu-Motru”, București

cbaciuro@yahoo.com

Abstract: *Starting from the premise that thinking and language have evolved simultaneously in the history of the human being, the text tries to interpret them as being related to the fact of self-expressing, which characterizes all living beings. Subsequently, there are presented some basic structures of the experiences of the primitive man. In these structures one can see how his language determines the way he understands his world.*

Keywords: *thought, language, space, time, self-expressing.*

Se poate spune că nu există realitate fără un mod de a o înțelege și a o gândi. Există chiar cazuri de copii, care au fost crescuți de animale. Acești copii, care nu au învățat să vorbească și care au fost aduși înapoi în mediul uman, nu au mai putut redobândi tipul uman de a fi. Absența limbajului înseamnă, la ei, o absență a lumii. Lumea este un fapt de conștiință, iar conștiința există numai atunci când este prezentă o anumită limbă. Însă limbajul realizează ceva ciudat: ea dă lucrului nemijlocit o semnificație generală. Atunci când percepem o masă concretă și spunem „aceasta este o masă”, cuvântul *masă* nu este valabil doar pentru această masă, ci pentru toate mesele posibile. Noi vom întrebuința, prin urmare, același cuvânt și pentru o altă masă, cu totul diferită. Aceasta l-a făcut pe Platon să admită că o anumită Idee sau Formă pură ar fi comună mai multor lucruri individuale. Apare astfel o relație ciudată între cuvântul general și lucrul individual. Lucrurile individuale nu ne sunt date fără un cuvânt corespunzător. Animalelor, întrucât le lipsesc cuvintele și limbajul, le lipsește și capacitatea de a percepe lucrurile individuale ca fiind reunite într-o clasă generală de lucruri.

Aceasta și face ca limba să fie condiția care ne permite să depășim mediul nostru înconjurător. Tocmai pentru că gândim și pentru că putem avea un limbaj interior, trăim și în interiorul unei lumi de cuvinte și semnificații. În noi există facultatea imaginației și facultatea de reprezentare, care ne permit să înlocuim lucrurile reale cu reprezentări despre ele. Acestor reprezentări le corespund anumite cuvinte. *Mesei* ca termen, îi corespunde o anumită reprezentare. Multă vreme, s-a crezut că asemenea reprezentări fie apar doar prin abstractizare, pornind de la lucrurile imediate, fie că ele sunt înăscute. Primei credințe îi corespunde empirismul, care afirmă că reprezentările noastre sunt simple copii ale lucrurilor reale. Cea de-a doua aparține raționalismului, care consideră că, deși reprezentările noastre reflectă lucrurile reale, această reflectare nu poate explica faptul înțelegerii, al sensului, al semnificației, al generalității. Acest lucru nu este posibil, întrucât ceea ce noi numim reflectare este, de fapt, un semn pentru lucrul concret. Noi vedem, ce-i drept, masa reală, însă *sensul* cuvântului „masă” nu poate fi întâlnit nicăieri, el fiind „creat” de fapt de către noi, oamenii. Acest sens este, pentru noi, o condiție care ne permite să putem avea o relație cu lucrurile concrete din experiența noastră. De aceea, putem spune că conștiința are în ea însăși temeiul existenței sale, iar nu în lucruri, ca și când conștiința ar fi doar o oglindă a acestor lucruri. Noi trebuie să deținem mai întâi cuvintele, pentru a putea cunoaște lucruri care sunt în afara noastră. Acest lucru a fost într-o oarecare măsură exprimat de Hegel prin conceptul de *lume inversată*. Ce-i drept, el a utilizat acest concept în relație cu modul

filosofic de a înțelege lumea. Însă ideea sa poate fi generalizată, în sensul că nu lucrurile sunt cauzele gândurilor noastre, așa cum ni se pare în experiența comună, ci dimpotrivă, gândurile noastre sunt condiții a ceea ce apare în „mediul” nostru înconjurător ca lucru. Unul dintre argumentele cele mai importante în acest sens îl reprezintă faptul că limbajul are o logică proprie, care se reflectă de asemenea în logica lumii unei anumite comunități umane.

Limba este cea dintâi treaptă de generalitate. Cuvântul nu corespunde niciodată unui singur lucru, ci unei clase de lucruri. Dacă vom lua un cuvânt oarecare, de pildă *fereastră*, el poate să corespundă tuturor ferestrelor din lume. Chiar și atunci când spun „această fereastră”, această suită de cuvinte nu este deloc o determinare exhaustivă a unui lucru, pentru că atunci când o scriu pe o foaie de hârtie, nu mai pot să spun despre care fereastră anume este vorba. Hegel a exprimat magistral neputința noastră de a surprinde în termeni generali cazul concret: „Ei vizează *această* bucată de hârtie, pe care scriu *aceasta*, sau mai degrabă am scris-o; dar ceea ce ei vizează, ei nu o spun. Dacă ei ar vrea să spună într-adevăr: această bucată de hârtie, și ei voiau s-o spună, aceasta este imposibil, fiindcă sensibilul Acesta, care este vizat, este *inaccesibil* vorbirii, care aparține conștiinței, adică la ce e în sine universal. În încercarea de a-l spune, el s-ar destrăma; acei care încep descrierea lui nu ar putea să o termine, ci ar trebui să o lase altora, care ar trebui să mărturisească ei înșiși că vorbesc despre un lucru care nu este. Ei vizează deci, într-adevăr, această bucată de hârtie, care este aici cu totul alta decât cea de mai sus; dar ei vorbesc despre lucruri reale, despre obiecte exterioare, adică senzoriale, despre esențe absolut singulare și așa mai departe; adică ei exprimă despre ele numai universalul; ca urmare, ceea ce va fi numit neexprimabilul nu este altceva decât ce e neadevărat, nerațional, ceea ce e numai vizat. Dacă nu se spune despre ceva nimic altceva decât că el este un lucru real, că este un obiect exterior, el nu este exprimat decât ca ce e mai general și prin aceasta este exprimată mai degrabă identitatea sa cu toate celelalte decât ce îl diferențiază.”¹

Orice cuvânt este valabil, așadar, pentru o multitudine de lucruri. Conștiința acestui fapt a condus la descoperirea logicii încă din antichitate. Însă oamenii au recunoscut dintotdeauna această stranie putere ce revine limbii. Numirea lucrurilor înseamnă, de fapt, posibilitatea de a le stăpâni. De aceea, în religie, cuvântul este privit ca un instrument al divinității, prin care ea a creat lumea. Ba chiar, în creștinism, Cuvântul este însuși Dumnezeu, sau, cel puțin, putem spune că aici există o identitate specifică între Dumnezeu și Cuvântul său. Întrucât lumea a fost creată prin Cuvântul divin, acest Cuvânt continuă să ființeze la temelie ei, ca un fel de ordine a cuvintelor sau ca un limbaj cosmic, ca un *Logos*.

Gândirea și limba sunt strâns asociate. Cu toate că în istoria filosofiei ele au fost adeseori separate, cercetările moderne privind originea limbii și a gândirii pornesc din ce în ce mai mult de la presupuziția identității lor. Nu există, potrivit acestor cercetări, o gândire care să poată exista anterior limbii, ci capacitatea gândirii se dezvoltă prin intermediul limbii. Dacă privim omul dintr-o perspectivă filogenetică, putem spune că dezvoltarea limbii a însemnat și dezvoltarea culturii și a societății. Omul a atins treapta umanității numai în momentul în care el a deținut deja limba. Atributul limbii este atât de esențial omului încât nu ne putem nici măcar reprezenta ce fel de ființă era omul atunci când el nu posedea încă limba. Atunci când întâlnim în istorie omul care vorbește, acesta este deja o ființă umanizată, respectiv, el posedă deja toate atributele condiției umane: gândire, cultură, religie, ordine socială sau chiar îmbrăcăminte și podoabe, etc..

Pentru a putea înțelege omul, este necesar să-l considerăm, ca să spunem așa, în posesia potențială a capacităților sale esențiale, capacități care nu sunt încă actualizate.

---

¹ G. W. F. Hegel, (1965), *Fenomenologia spiritului*, tr. de V. Bogdan, București, Ed. Academiei R.P.R., p. 66.

De pildă, în cazul unui copil mic, care nu poate încă vorbi, trebuie totuși să presupunem la el prezența capacității vorbirii (și a gândirii). Hegel exprimă foarte bine acest lucru: „Dacă embrionul este desigur în sine om, el nu este încă aceasta pentru sine. Pentru sine, el este om doar ca rațiune cultivată care și-a devenit ceea ce ea este în sine. Aceasta este mai întâi realitatea ei.”² Această capacitate este prezentă în el, ea trebuie doar scoasă la lumină prin învățare. Așa stau lucrurile și cu omul preistoric. Ceea ce nu are o posibilitate internă de a vorbi nu poate fi deprins să vorbească.

Vom prezenta, în continuare, câteva momente esențiale care au caracterizat evoluția gândirii în cursul dezvoltării limbii. Este clar că sensul, funcția limbii, este comunicarea. Atunci când vorbim, vrem de fapt să comunicăm ceva cuiva. Care este însă situația elementară a unei comunicări? Faptul de a indica ceva, cu alte cuvinte de a exprima ceva. Chiar și animalele au această capacitate de a indica, ba chiar s-a spus că orice formă de viață posedă capacitatea de a se exprima. Max Scheler spunea în acest sens că „expresia este un fenomen original al Vieții”³. Știm prea bine că și o plantă poate exprima modul în care se simte. Suferința sau plăcerea unui animal este exprimată de acesta în mod nemijlocit, astfel încât starea lui este înțeleasă nu doar de celelalte animale ale speciei sale, dar chiar și de către noi, oamenii. De aceea s-a spus că ar exista o gramatică universală a emoțiilor, o gramatică ce permite indivizilor unei specii să sesizeze trăirile indivizilor dintr-o altă specie⁴.

Prin intermediul acestei capacități de expresie se exteriorizează impulsurile și stările interioare ale unei ființe vii. Astfel, un animal de pradă poate anticipa mișcările prăzii sale pe baza anumitor mișcări ale acesteia, și astfel s-o prindă. Pe de altă parte, animalele au capacitatea de a semnaliza prin anumite sunete un pericol celorlalte animale. Această semnalizare are loc însă în mod nemijlocit, reflex, spontan, fără intervenția vreunui act reflexiv. Deja Ch. Darwin a arătat că, la animale, există expresii care le exteriorizează trăirile interioare. Ar fi vorba aici despre resturi ale unei mișcări, de mișcări care nu sunt finalizate. Așa este, potrivit autorului englez, expresia furiei, doar un rest al unei mișcări de atac. Limba își are rădăcinile în această capacitate universală a vieții de a se exterioriza. Deja, la nivelul animalelor, întâlnim un cod de sunete și de mișcări, respectiv mișcări și sunete care au fost fixate și prin care se transmite ceva. Ele sunt reacții reflexe, dar și reacții învățate, așa cum ne arată astăzi etologia.

În raport cu celelalte animale, omul deține un creier mult mai dezvoltat, fapt care i-a dat posibilitatea de a codifica dreptat tot mai multe situații concrete și de a le asocia anumite sunete. În plus, acest cod a fost transmis generațiilor următoare printr-o tradiție. Acest proces a fost însă unul extrem de îndelungat. În trăire nu se exprimă însă doar ceva launtric, ci și un conținut al lumii. Același lucru se întâmplă în continuare în cazul poeziei. Poetul știe fie să creeze cuvinte noi, fie să utilizeze cuvinte obișnuite pentru situații noi, conferindu-le astfel semnificații noi. Cuvântul nou exprimă simultan o trăire psihică dar și o imagine a lumii. De asemenea, prin intermediul poeziei, apare și un anumit tip de muzicalitate, care nu-i este dată în prealabil poetului, ci pe care acesta o descoperă în cursul actului de creație și care este transmisă cititorului sau ascultătorului. Se descoperă astfel ceva nou, care, ulterior, devine un semn pentru o trăire sau o imagine despre lume asemănătoare.

Chiar dacă animalele au elemente de limbaj, ele nu dețin încă nici pe departe o limbă reală. Și asta pentru că sunt mult prea legate de mediul lor înconjurător, nefiind în stare să depășească acest mediu și propria viață animală. Imaginația este, la oameni,

---

² Idem, p. 19.

³ M. Scheler, (1976), *Die Stellung des Menschen im Kosmos*, în *Späte Schriften*, G. W. Bd. IX, Francke Verlag, Bern und München, p. 15.

⁴ M. Scheler, *Wesen und Formen der Sympathie* (1913), Bern/München: Francke Verlag, 1973, p. 22.

mult mai dezvoltată decât la animale, și s-a vorbit chiar despre un „gol al inimii”⁵, care l-ar împinge permanent pe om la o dezvoltare a imaginației sale. Animalele posedă un mănunchi de impulsuri, cărora le corespund anumite obiecte ce satisfac aceste impulsuri. Se pare însă că, la om, există anumite dorințe care, pur și simplu, nu pot fi satisfăcute de niciun obiect din mediul înconjurător.

Apariția limbii este, așadar, corelată cu capacitatea de exprimare a ființelor vii. Această capacitate este exteriorizată și prin gesturi (noi înșine, atunci când suntem impresionați de ceva, gesticulăm), iar la primitivi se poate observa cum un anumit cuvânt își dobândește semnificația doar în raport cu anumite gesturi⁶, ceea ce înseamnă că anumitor „concepte lingvistice” le corespund anumite „concepte manuale”⁷.

Trebuie să subliniem că limba umană nu este doar o expresie a unor stări subiective, ci este caracterizată și de așa numita „funcție de reprezentare”⁸, adică de capacitatea de a prezenta ceva obiectiv, independent de starea celui care vorbește. Dacă spun că „fereastra este albă”, această propoziție nu are nimic de-a face cu starea mea subiectivă. Funcția fundamentală a limbii umane este, așadar, aceea de a prezenta ceea ce este în afara subiectivității mele, iar nu ca în cazul animalelor, aceea de a exprima o stare lăuntrică. În cazul omului, odată cu proprietatea oricărei ființe vii de a exprima ceea ce este lăuntric, se actualizează și o proprietate cu totul nouă, și anume aceea de a comunica faptul obiectiv, independent de orice stare subiectivă. Se întâmplă cu limba același lucru care are loc cu celelalte predispoziții ale omului. Maimuța este în stare să apuce ceva cu mâna sa, și chiar să-și construiască anumite instrumente, însă doar mâna omenească este în stare să dezvolte această capacitate și să muncească, respectiv să utilizeze instrumente și să obțină rezultate foarte complexe, rezultate care nu ar fi fost posibile fără acele instrumente.

Această obiectivare are, la rândul ei, mai multe trepte de actualizare. Prima o reprezintă expresia relațiilor spațiale. Acestea sunt expresiile cele mai concrete: aici, acolo, înainte, înapoi, etc. sunt toate relații spațiale. Ele reflectă nemijlocirea lucrurilor și a altor viețuitoare, ca nemijlocire a unei situații concrete. În acest caz, determinația unui lucru devine obiectivă. Atunci când cineva spune (semnalizându-i altcuiva) că există „acolo” un pericol, această determinare nu mai este doar expresia unei stări subiective, ci și începutul unei descrieri a unui fapt obiectiv: există în apropiere un pericol. Adeseori relațiile nemijlocite sunt exprimate cu termeni prin care sunt indicate părți ale corpului⁹. Trebuie să subliniem aici că limbile primitive sunt foarte legate de mediul înconjurător, ele având din acest punct de vedere un caracter concret. Astfel, de pildă, există în asemenea limbi cuvinte diferite pentru verbul *a merge*, în funcție de faptul dacă se merge în sus sau în jos¹⁰, sau diferite expresii pentru *a sta*¹¹, etc. Limba oglindește și aici atitudinea omului primitiv, care are o lume mult mai restrânsă decât cea a omului modern. S-a spus de asemenea că primitivii nu au istorie, respectiv că ei nu au conștiința propriei istoricități. Ei percep, ce-i drept, timpul, însă acesta nu are o realitate independentă de persoana lor, de familia sau de tribul lor.

Din trăirea nemijlocită a orientării de sine apar indicațiile spațiale. Spațiul se organizează pornind de la locul în care se găsește subiectul, el este mereu în centrul spațiului și în jurul său se proiectează diferitele direcții ale spațiului. „Înainte” este direcția privirii mele, „înapoi” opusul acesteia. Așa cum s-a spus adeseori, trăirile

---

⁵ M. Scheler, *Die Stellung....*, p. 38.

⁶ E. Cassirer, (1977), *Philosophie der symbolischen Formen*, erster Teil, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, p. 132.

⁷ Idem, p. 132.

⁸ Idem, p. 138.

⁹ Idem, p. 160.

¹⁰ Idem, p. 150.

¹¹ Idem, p. 151.

spațiale fac parte dintre trăirile originare ale omului. În filosofia sa, de pildă, M. Heidegger a interpretat omul ca un *Dasein*, subliniind prin aceasta că gândirea umană este asociată în mod originar cu conștiința sau cu trăirea unui „aici”. Aceste trăiri spațiale trec spontan în forme lingvistice, de îndată ce ele sunt exteriorizate în raport cu semenii. Trăirea timpului este, de asemenea, o trăire fundamentală și, adeseori în limbile primitive, termenii temporali apar din cei spațiali. Adeseori, în aceste limbi, „acum” este exprimat printr-o indicație spațială, iar „mai târziu” prin „acolo”¹². Multe limbi primitive nu au încă expresii diferențiate pentru determinații temporale¹³. Unica diferență este aceea dintre *acum* și *ceea ce nu este acum*. Această situație reflectă absența unei conștiințe dezvoltate, a unei gândiri temporale. Asemenea populații trăiesc de cele mai multe ori într-un fel de prezent continuu.

Incapacitatea de a exprima timpul și de a-l gândi este descrisă foarte sugestiv de un misionar: „În limba Șambala, se întrebuițează același cuvânt pentru a indica un trecut pierdut în negura vremii, ca și pentru a exprima un viitor foarte îndepărtat. Acest fenomen extrem de ciudat pentru noi (...) își găsește explicația firească în faptul că negrii nu văd timpul ca un lucru, și de aceea există pentru ei doar un acum sau un non-acum; dacă acesta din urmă a fost ieri sau va fi mâine, oamenilor le este cu totul indiferent, ei nu reflectează asupra acestui fapt, căci în acest scop este necesară nu doar o intuiție, ci și o reprezentare conceptuală despre esența timpului .... Conceptul de *timp* este străin celor din Șambala, ei au, cu alte cuvinte, doar intuiția timpului. Cât de greu ne-a fost nouă, misionarilor, să ne detașăm de conceptul nostru de timp și să înțelegem intuiția timpului a celor din Șambala, rezultă din aceea că noi am căutat ani de zile o formă care să indice viitorul; de câte ori nu am fost extrem de bucuroși că am găsit o asemenea formă, doar pentru ca, ulterior, uneori, firește, abia peste câteva luni, să descoperim că bucuria fusese prematură, căci se dovedea de fiecare dată că forma găsită era utilizată și pentru trecut.”¹⁴ De aceea, în asemenea limbi primitive, activități care se desfășoară în timp nu sunt rediate printr-un singur cuvânt, ci prin mai multe. De pildă: „el s-a înecat”, este exprimat prin „a bea apă, a muri”¹⁵.

Funcția expresivă a limbii poate fi în continuare cercetată cu privire la formarea cuvintelor pentru numere. Cu toate că primitivii nu dețin încă o matematică, un domeniu care se va dezvolta deplin abia la grecii din antichitate, ei au mijloace simple pentru a exprima multitudinea lucrurilor. Ei numără cu degetele și cu alte părți ale corpului (picioare, piept, brațe, etc.), nefiind în stare să o facă fără utilizarea acestora¹⁶. Această activitate derivă din experiențele lor simple. Astfel, prada poate să fie un singur animal sau mai multe, iar această diferență trebuie transmisă semenilor. În continuare, acel termen specific pentru o multitudine s-a nuanțat, prin indicarea unei mulțimi mai numeroase sau mai mici și prin realizarea unor distincții care au condus în cele din urmă la conceptul de număr¹⁷. Altfel te pregătești în fața unei mulțimi mai mari de animale, decât în fața uneia mai restrânsă. Aceste experiențe elementare au fost fixate treptat în memorie și au devenit baza unor diferențieri ulterioare ale experienței. Spiritul uman se caracterizează permanent printr-o diferențiere internă, care-i permite să domine domeniul din ce în ce mai vaste ale realității. Acest proces poate fi observat parțial și la animale, unde el nu ajunge decât până la un anumit stadiu, ce nu este depășit niciodată de către animale. Dimpotrivă, diferențierea nu cunoaște la om limite, fapt pentru care cunoașterea umană poate fi privită ca fiind potențial infinită. Putem observa

---

¹² Idem, p. 171.

¹³ Idem, p. 171.

¹⁴ Roehl, (1911), *Versuch einer system. Gramatik der Schambalasprache*, Hamburg, p. 108. Citat după E. Cassirer, *op. cit.*, p. 176-177.

¹⁵ E. Cassirer, *op. cit.*, p. 178.

¹⁶ Idem, p. 190.

¹⁷ Idem, p. 198.

diferențierea în cazul procesului elementar al percepției. Atunci când admirăm o priveliște, vedem la început această priveliște ca fiind ceva nedeterminat, în ea reliefându-se deocamdată doar câteva obiecte, în timp ce restul rămâne nesesizat. Doar pe parcurs, atunci când continuăm să admirăm acea priveliște, începem să sesizăm treptat diferitele sale părți.

Numărarea cu degetele și cu celelalte părți ale corpului, ce merge până acolo încât numerele sunt numite prin acele părți corporale¹⁸, trebuie privită ca o exteriorizare tocmai a acelei funcții de expresie care există în oameni ca și în celelalte viețuitoare. În capacitatea de a distinge între un unic ceva (un animal, un fruct, un dușman) și mai multe asemenea elemente, întâlnim o capacitate universală a vieții de a prelucra realitatea exterioară într-o manieră oarecum spirituală¹⁹.

Ceea ce se numește în acest caz *numărat*, nu are loc încă în mod abstract, respectiv aceste numere primitive nu corespund, ca la noi, tuturor corpurilor posibile (eu pot spune *o ușă, o pisică, o idee și două uși, două pisici, două idei, etc.*), ci ele au mereu o formă specifică și diferită, în funcție de contextul în care ele sunt utilizate²⁰. Două animale și doi oameni nu se număra la fel în limbile primitive.

Din cele spuse anterior, rezultă că limba și cuvintele ei *proiectează* anumite unități în realitate, unități care doar aparent există în această realitate. Diferența dintre un obiect și mai multe obiecte, nu există ca atare în realitate, există doar pentru cineva care se poate *raporta* la acea realitate. Și în această raportare, esențial este fundalul, respectiv ceea ce noi am perceput până atunci și am înțeles din realitate. Văd, de pildă, o multitudine de obiecte, în care nu este distins încă niciun element component. După ce ne-am obișnuit cu această multitudine, apar anumite părți de sine stătătoare, care se disting una de cealaltă. Ni se pare că acele părți ar fi existat acolo dinainte. Fapt este însă că anterior, spiritul nostru nu avea instrumentele necesare de a le percepe, ceea ce este echivalent cu aceea că ele nu existau deloc pentru spirit. Spiritul omului trebuie să-și creeze mai întâi aceste instrumente, iar limba face parte din acest proces de creație. În științe se petrece același lucru: numai după ce s-a formulat o anumită ipoteză, respectiv numai după ce realul a fost adus într-o anumită formă teoretică, poate fi el cercetat.

Un alt domeniu esențial al limbii îl reprezintă exprimarea Eului, a sentimentului de sine. Orice organism este înzestrat cu un sentiment de sine, altfel el nu ar putea supraviețui, nu și-ar putea căuta și procura hrana necesară. Noi vorbim astăzi despre un *feedback* prin care se caracterizează orice organism. Acest *feedback* nu ar putea însă exista dacă nu ar fi prezentă o simțire de sine. Putem spune că orice exteriorizare, orice expresie corporală sunt asociate cu acest sentiment de sine. Firește, la primitivi încă nu există ceea ce noi numim „eu”. Sentimentul lor de sine nu are încă forma intelectuală a unui Eu. Pentru aceasta sunt necesare acte de gândire foarte complexe, de care primivii încă nu dispun. Este nevoie de prezența unei conștiințe foarte pregnante a timpului și a persistenței în timp a propriei persoane. Ceea ce noi numim Eu s-a dezvoltat în creștinism și se leagă de conștiința responsabilității, a vinei și a fricii față de o pedeapsă divină după moarte. Sub amenințarea pedepsei divine, creștinii au devenit din ce în ce mai atenți la actele și la gândurile lor. Cu alte cuvinte, ei au devenit din ce în ce mai atenți la propria persoană, la propria interioritate și la procesele care se dezvoltă aici. Astfel a apărut, destul de târziu în istorie, acel obiect pe care noi îl numim *Eu*. Sentimentul de sine al propriei vitalități exista însă și anterior, iar Eul a fost exprimat la început în corelație cu acest sentiment de sine. El ne este dat prin intermediul corpului nostru, astfel încât, în cazul primitivilor, „Eul” este exprimat prin construcții precum

---

¹⁸ Idem, p. 187.

¹⁹ Vezi în acest sens lucrarea lui Max Scheler, *Die Stellung des Menschen im Kosmos*.

²⁰ E. Cassirer, *op. cit.*, p. 195.

„corpul meu aici”²¹. Vedem cum aici deja, ceea ce noi exprimăm într-un mod discursiv, adică separat, în realitate funcționează unitar, respectiv cum intuiția spațială și sentimentul de sine sunt contopite. Pe de o parte, corpul meu este simțit ca fiind „al meu”, iar pe de altă parte, el permite o anumită determinare spațială: aici și acolo. Aici este corpul meu, pe care îl simt, acolo este prada mea, sau dușmanul meu. Acestea sunt mai întâi realități trăite și doar ulterior ele se exprimă și lingvistic. Datorită acestei absențe a conștiinței Eului, primitivilor le lipsește și reprezentarea unei supraviețuiri personale după moarte. „Sufletul” nu are încă o identitate proprie, el este conceput ca o umbră, care este privit ca fiind lipsit de o voință sau ca un „dublu” al corpului²².

Asociat sentimentului de sine, întâlnim astfel sentimentul posesiei și al proprietății. Ceva îmi aparține, este legat de mine. Poate fi vorba despre un lucru sau de un animal sau de un alt om. Acesta este, pentru mine, un „Tu”, respectiv, el este privit ca un semen, care este diferit de mine și, totuși, îmi este apropiat cumva.

Din asemenea situații și experiențe originare ale omului se dezvoltă treptat gândirea abstractă, care operează cu clase de obiecte. Vederea unor asemenea clase presupune însă o capacitate de a transcende nemijlocitul. Această capacitate cunoaște prima sa exteriorizare în interiorul limbii. Limba îi deschide omului dimensiunea lumii „obiective”.

---

²¹ Idem, p. 215.

²² Idem, p. 216.